

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 130 2009

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala, samt även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till Otto.Fischer@littvet.uu.se. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2010 och för recensioner 1 september 2010.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck, i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-27-8

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2010

mellan män.” Utvecklingen i författarskapet – från en tidstypisk orientalistisk lek med erotik och sexualitet till nationell samling – sammankopplas här på ett övertygande sätt med koloniala och nationalistiska strukturer (s. 254 f.).

Sarrimos syfte med *Heidenstams harem* – för övrigt en välvald och fyndig titel – är att lägga ett könsperspektiv på Heidenstam för att på så vis motverka den normalisering hon menar har skett av författarskapet i den tidigare forskningen. Den första delen av detta syfte utförs konsekvent, utförligt och med ett övertygande resultat. Sarrimo är en god läsare och en noggrann akademiker, med förmåga att analysera flera olika maktaxlar samtidigt och i relation till varandra. På så vis är *Heidenstams harem* ett såväl välbehövligt som välkommet bidrag till den litteraturvetenskapliga forskningen. Den andra delen av syftet uppfylls inte på ett fullt lika övertygande sätt. Som jag har visat i diskussionen ovan så innebär Sarrimos tillvägagångssätt i problematiserandet av förgivettagna dikotomier och kategorier att hon på ett okritiskt sätt introducerar nya. Särskilt borde diktomierna verklighet-litteratur, verklighet-spel och litteratur-författare ha diskuterats. Som tidigare nämnts hade det även varit önskvärt med fördjupande och motiverande diskussioner av användningen av begreppet köns-spel, respektive uteslutanden och avfärdanden av andra begrepp. På så vis kunde studiens potential att bryta ny mark inom Heidenstamsforskningen ha förverkligats ytterligare.

Ann-Sofie Lönngren

Niklas Schiöler, *Begränsningens möjligheter. Svenskt kortdikt från Heidenstam till Jäderlund*. Carlssons Bokförlag, Stockholm 2008.

Niklas Schiöler disputerade 1999 på en avhandling om Tomas Tranströmer. Efter en utflykt i essägen för ett par år sedan (*Avig eller rätt. En vänsterhänt betraktelse*, 2007) är han nu tillbaka i litteraturforskningen *sensu stricto* med en genreanalytisk undersökning där Tranströmer återigen ställs i fokus, den här gången tillsammans med fem andra poeter: Verner von Heidenstam, Pär Lagerkvist, Harry Martinson, Gunnar Björling och Ann Jäderlund. Hans ämne är kort sagt svensk centrallyrik under 1900-talet. Och hans huvudsakliga ärende framgår nödortfigt av titeln: just det begränsade lyriska formatet tenderar att ta sig an så starka erfa-

renheter eller så oerhörda ämnen att det gång efter annan tangerar det som inte låter sig sägas i diskursivt språk. Undret över alla under – det som Heidenstam apostroferade i *Nya dikter* (1915) – mår bättre av behandling på ett fåtal rader än att kavalas ut i episkt format. Tesen, flitigt demonstrerad i Schiölers bok och med viss emfas inpräntad på slutsidorna, är inte sensationell men otvivelaktigt plausibel. Den lyriska begränsningen har sina särskilda möjligheter, och många av dem framträder verkligen ur de här analyserna.

Men Schiöler har också velat teckna konturerna av en historik, och för det ändamålet har han delat upp sina författare i tre par. Först ut är Heidenstam och Lagerkvist, en konstellation som möjligen kan få en och annan att höja på ögonbrynen, men Schiöler har alldeles rätt i att det finns mer som förenar än som skiljer nittiootalisthövdingen från modernistpionjären. Han ifrågasätter med skäl själva klassificeringen av Lagerkvist som modernist – den kan åtminstone inte göras utan starka reservationer – och han kan, bl.a. med hjälp av författarnas korrespondens, peka ut vad den senare lärt av den förre: inriktningen på det generella, det nakna allmängiltiga (rättare sagt: vad dessa poeter, män och skalders verksamma i modernitetens Sverige, kunde uppfatta som generellt och naket allmängiltigt), på ett begränsat utrymme och med ett begränsat ordförråd. Där blir lätt förgängligheten och resignationen stora teman (Heidenstam), liksom brottningen med den frånvarande guden (Lagerkvist). Det lyriska utfallet blir, i synnerhet hos den äldre av poeterna, utomordentligt. ”Om tusen år” och andra korta stycken ur *Nya dikter* bär syn för sägen och Schiöler analyserar dem omsorgsfullt.

Därnäst står Martinson och Tranströmer på tur, och också här blir Schiölers fokus dubbelt. Dels avser han att kartlägga likheter i de bägge poeternas skrivsätt, dels vill han peka på faktiska förbindelser dem emellan (det vill säga: vad den yngre lärt av den äldre). Till skillnad från de centrallyriska föregångarna Heidenstam och Lagerkvist blir de specifika och skarpsynta. Den luttrade aforismen får träda tillbaka för initierade panoreringar över flora och fauna. Martinsons och Tranströmers kortdiktter nöjer sig inte med de vanliga reflexerna av himlen i dagdroppen utan preciserar sina scenarion till tid och plats. Här står alla sinnen på hjälpspann, närmast vidöppna mot naturen och rymden. Floridatången blommar om sommaren hos Martinson, en svala flyger från Transvaal hos Tranströmer. Bägge excellerar i förtätade ögonblick där världen

lätt framstår i ett särskilt gåtfullt ljus, ibland kanske rentav förklarar, men alltid som en följd av subtila poetiska operationer på trots mot vaneseendet eller språkets benägenhet att schablonisera vad vi känner och upplever.

I det sammanhanget hänvisar Schiöler till de ryska formalisterna, och det är också hos dem eller snarare i den tradition som härrör från dem som han har sina egna metodiska utgångspunkter. Utan att förneka betydelsen av historia, kontext och tradition ägnar han sig i nykritisk anda åt närläsningar av de lyriska texterna på ett sätt som inte är särskilt vanligt bland litteraturvetare numera. Han har över lag förnämlig kontakt med forskningen på sina sagesmän – beundransvärt med tanke på att det rör sig om sex författarskap, samtliga flitigt omskrivna – men hans läromästare nummer ett förefaller mig vara Kjell Espmark, som också författat lödiga monografier om såväl Martinson som Tranströmer.

I slutkapitlet, om Björling och Jäderlund, får Schiöler naturligt nog andra föregångare att ta ställning till, Anders Olsson, Lena Malmberg med flera, och han visar sig också ha god hand med den här typen av sen- eller kanske postmodernistisk poesi, stött och blött inom de bägge senaste decenniernas forskningsfront och lyrikkritik, på flera sätt avvikande från normen för den rikssvenska modernismen från trettio- till femtiotal. Hos Björling och Jäderlund träder själva den påståeliga frasen tillbaka för serier av grundläggande ord eller syntagm som prövas, upprepas och varieras på skilda sätt. Språkarbetet träder i förgrunden, men Schiöler vänder sig emot tesen om en radikal destruktion och fragmentering hos Jäderlund. Snarare vill han – hos bägge poeterna – urskilja ett nytt och annorlunda idiom, ett motspråk om man så vill. Upplevelsen av förtätade ögonblick kan fortfarande vara nog så viktig, men den summeras inte längre i kärnfulla sentenser (som hos Heidenstam/Lagerkvist) eller transformeras till förtätade bilder (som hos Martinson/Tranströmer) utan stavas eller rentav sjungs fram, åtminstone skenbart tentativt, liksom trevande, i bjärt kontrast till de auktoritativa utsägelpositioner som kännetecknar mycket av den klassiska (säg den surrealistiska eller fyrtyotalistiska) modernismen. Schiöler sammanfattar förtjänstfullt koncist: ”Vi har gått från reflexion över situation till vokalisation” (s. 230).

Därmed har han verkligen på textanalytisk väg, via närläsningar, tecknat ett avsnitt svensk lyrikhistoria som i huvudsak förefaller giltigt. Med den här boken ställer Schiöler in sig i främsta ledet bland

våra diktanalytiker. Det råder ingen tvekan om att han i *Begränsningens möjligheter* på ett väsentligt sätt bidragit till utforskningen av den poetiska modernismen i Sverige, dess rötter, metoder, förvandlingar och arvtagare. Sex centrala författarskap underkastas ett analytiskt centralperspektiv, samtidigt som de görs full rättvisa med hänsyn till sin egenart, var och en för sig. Det är utmärkt.

Emellertid är det svårt att komma från intrycket att *Begränsningens möjligheter* lämnar många frågor obesvarade, somliga – tror jag – i onödan. Det hänger samman med Schiölers mycket medvetna val att bortse från frågor om tradition, sammanhang och övergripande kulturhistoria. För att bara ta ett enda exempel: vad säger hans undersökning om förändringen av författarrollen under decennierna i fråga? Har Heidenstams skrivsätt något att göra med uppfattningen av den representativa författaren, modernist eller ej, han (för det var nästan alltid en han) som gav röst åt de många på en offentlig scen (typ Victor Hugo) eller som i skymundan, för sig själv, på kammaren, gav ”en renare mening åt stammens ord” (typ Stéphane Mallarmé)? I vilken utsträckning vitnar Jäderlunds poesi om en annan författartyp, ett annat litteraturklimat, ja, kanske en annan litteraritet? Schiöler ställer knappt ens frågorna. Jag tycker att det är synd, inte minst i en tid där litteraturvetenskapen har allt att vinna på att underkasta sitt föremål, vanligen den tryckta texten, frågor om medium, funktion och kontext. I rättvisans namn ska det sägas att Schiöler i korthet – i en av noterna – diskuterar Peter Lutherssons ”stridsstudie” om den svenska modernismen, varvid han tar närläsningen i försvar, intressant nog med argumentet att den mycket väl kan leda fram till ”relevanta begreppsliga, estetiska, litteraturhistoriska eller ideologiska slutsatser” (s. 242). Men de slutsatserna överlämnar han i allt väsentligt åt läsaren att dra, åtminstone genom denna undersökning.

Vidare förefaller det mig som om Schiöler utgår från en (outtalad) föreställning om decorum för i synnerhet den modernistiska naturdikten, som då han kritiserar Martinsons expressionistiska lyrik ur *Natur* (1934) för att vara överlastad. Där riskerar bildspråket att bli ”sig självt nog”, heter det: dikten ”Göinge”, fortsätter Schiöler, ”visar inte natur, för oss inte närmare den, tvättar inte våra ögon inför den, ty språket står självt i vägen. Det är för många bildbegrepp, för tätt, man ser inte diktens ärende för all språklig gestik”. Här upprepar han inte bara delar av den samtida kritiken mot *Natur*

(liksom klassicerande smakdomares klander från anno dazumal av såväl barocka som romantiska språkeexperiment) utan utgår från att samlingens dikter sviker författarens ambition ”att förmedla det sedda” (s. 110 f.). Det är också sant att skilda uttalanden av Martinson pekar åt den sortens föresatser. Men för det första: i *Natur* ville han kanske något annat? Och för det andra: man behöver inte alltid ta författarna på orden! Det är inte säkert att deras avsiktsdeklarationer gör full rättvisa åt deras texter. Schiöler är nog med att poängtera hur svårt eller omöjligt det är att läsa Björling och Jäderlund mimetiskt (som om de skulle sikta till att troget återge en yttre verklighet eller återkallad erfarenhet), men det är såvitt jag förstår lika vanskligt med poeter som Martinson eller Tranströmer. De inskränker sig näppeligen till att förmedla det sedda; deras ”epifanier” – en term som Schiöler får användning för av och till – torde precis lika gärna kunna springa fram ur själva skrivandet. Så har litteratur fungerat långt före modernismen.

Ibland saknar jag också de långa perspektiven i Schiölens bok. De kan nämligen vara på sin plats, tror jag, också inom ramen för strängt fokuserade och begränsade studier i modern litteratur. När det exempelvis heter om Jäderlund att hon avhänder sig ”den definitiva och entydiga meningsutsagan för att föra fram ett ordens och frasernas växelspel”, att hon skyr ”definitiva fastslåenden” (s. 200 f.), fres-tas man att supplera honom med iakttagelsen att detta gäller en god del av vad vi ibland kallar konstillitteraturen sedan Pindaros dagar. Slutligen är det svårt att inte reagera mot Schiölens ibland preciosa språk. Hans egna nykritiska förebilder tyckte ju om att varna för vad de brukade kalla parafrasens kätteri, men här och var gör sig nog Schiöler skyldig därtill, närmare bestämt i en egen uppsättning bilder som så att säga exponeras över dikternas egna metaforsviter. Det blir helt enkelt för mycket av det goda, och det kan också göra hans bok tungläst, bortsett från att tekniken kan leda analysen åt galet håll. Så slutar en dikt av Martinson med raden ”Långt in i den röda solens sista rökiga lyse råmar en ko.” Schiöler levererar en parafra som i sin tur mynnar i ”en röd och rökig sol i vilken kon råmar revelj”. Hans retoriska supplement, reveljen, är tyvärr alldeles missvisande. Dikten är betitlad ”Solnedgång”.

Flera andra exempel kunde anföras, men för vart och ett av dem skulle jag omvänt kunna anföra två eller tre prov på en oväntat fyndig och träffande formuleringskonst. Och när man slagit igen *Begräns-*

ningens möjligheter är det inte de överskrivade parafraserna som stannar i minnet utan uppslagsriki-domen, lyhördheten och den analytiska skärpan, sist men inte minst förmågan att göra rättvisa åt så olikartade författarskap som Verner von Heidenstams och Ann Jäderlunds inom ett och samma ramverk, mellan två pärmar.

Anders Cullhed

Kristin Järvstad, *Den kluvna kvinnligheten. ”Öfvergångskvinnan” som litterär gestalt i svenska samtidsromaner 1890–1920*. Symposium. Stockholm/Ste-hag 2008.

1918, i ruinerna efter det första världskriget, hävdade Hilda Sachs i broschyren *Män och barn* att män kan vara lika bra och ”moderliga” föräldrar som kvinnor, att omsorgen om barn nedvärderas i och med att den betraktas som en kvinnlig syssla och att män skulle vara mindre snara till krig om de också hade vårdat den unga generationen.

Hilda Sachs är en av flera intressanta – sorgligt bortglömda – i vimlet av kvinnliga författare som presenteras av Kristin Järvstad i hennes tematiska studie över perioden 1890–1920. Andra verk som det hänvisas till är skrivna av Strindbergs och Siri von Essens dotter Karin Smirnoff, Bangs mor Fanny Norrman, Maria Sandel, Ulla Bjarne, Anna Branting, Marika Stiernstedt, Lydia Wahlström och ytterligare trettiosju mer eller mindre okända författare. Det blir sammantaget närmare nittio romaner och novellsamlingar valda ur ett material bestående av samtliga prosaverk som publicerats av kvinnor under perioden. (Tyvärr finns inte hela denna ursprungliga lista med – vilken hade blivit ett mycket användbart material för ytterligare forskning.)

Urvalet utgörs av verk som kan betecknas som ”samtidsromaner” med en kvinnlig huvudperson, och den tidsmässiga avgränsningen motiveras av att perioden följer på 1880-talets väl belysta decennium, och närmast tar avstamp i de diskussioner och problemformuleringar som tematiserades och gestaltades av åttalisterna, och avslutas i och med införandet av kvinnlig rösträtt 1921.

Järvstad menar att kvinnorna befinner sig i en övergångsperiod, genom de fri- och rättigheter de långsamt erövrar ifråga om sexualitet, ekonomi, utbildning och utrymme i offentligheten. Den förändrade roll som oftast, också av samtiden, kallats ”den nya kvinnan”.